

בחירות
2022

חברה מגוונת, עתיד משותף

אתגרי המרקם העדין של החברה הישראלית

שלומית רביצקי טורפז | תמי הופמן
נסרין חדאד חאג'י-יחיא | מוחמד ח'לאילה | עודד רון
גלעד מלאך | עמיחי כהן | עידית שפרן גיטלמן

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

תוכן העניינים

- 4 סוגיות דת ומדינה בישראל 2022: מתווה לפעולה
שלומית רביצקי טור-פז
- 17 על שולחן הממשלה: המלצות מדיניות למשרד החינוך
תמי הופמן
- 21 קידום האוכלוסייה הערבית בישראל
נסרין חדאד חאג'-יחיא | מוחמד ח'לאילה | עודד רון
- 26 שילוב חרדים בחברה ובכלכלה: מתווה לפעולה
גלעד מלאך
- 31 מתווה השירות בצה"ל
עמיחי כהן
- 34 פתיחת תפקידים לשירות נשים בצה"ל
עידית שפרן גיטלמן

סוגיות דת ומדינה בישראל 2022: מתווה לפעולה¹

שלומית רביצקי טור-פז

הכנסת ה-24 כיהנה רק שנה אחת. כמו ממשלות קודמות שנפלו בגלל נושאי דת ומדינה (1952 – גיוס נשים לצה"ל, 1976 – טקס צבאי מחלל שבת, 2012 ו-2018 – גיוס חרדים), גם הפעם כדור השלג שהביא לפירוקה של הממשלה החל את דרכו במדרון בעקבות סוגיה (או לפחות רטוריקה) בתחום יחסי הדת והמדינה – פרשת החמץ בבתי החולים. במהלך השנה חלו שינויים ב"סטטוס קוו" ונחנכו רפורמות בענייני דת ומדינה, לצד התנגדויות עזות להן ותפיסת כל שינוי כאיום על הזהות היהודית.

כנסת זו הביאה בכנפיה את הרפורמה בכשרות המפריטה את שוק הכשרות והופכת את הרבנות הראשית לרגולטור האחראי לתחום, והיא עתידה להיות מושלמת בינואר 2023; הצעת החוק בנושא הסמכת רבני ערים לגיור ממלכתי עברה בוועדת השרים, אך לא הגיעה לשלב ההצבעות; הצעת החוק בנושא שינוי וגיוון הרכב הגוף הבוחר את הרבנים הראשיים נתקעה בשלב ההצבעה הטרומית. בתקופה זו גם הכיר בית משפט בנישואי חו"ל הנערכים ב"זום" מאדמת ישראל, ושירי התרבות והתחבורה החלו בניסיון לשנות את פניה של השבת במרחב הציבורי: שר התרבות בהרחבת פרויקט "שבת ישראלית", המעניק כניסה חינם לאתרי פנאי ותרבות בסופי שבוע, ושרת התחבורה בניסיון להרחבת התחבורה הציבורית בשבת. מתווה הכותל לא התקדם, אולם עולם ההתחדשות היהודית זכה לתקצוב ממשלתי במסגרת משרד התפוצות.

אנו עדים לתופעה שבמסגרתה רבים מההסדרים בענייני דת ומדינה עוברים מהשלטון המרכזי לרשויות המקומיות וליוזמות אזרחיות, לעיתים בהכוונה ממשלתית ולעיתים ביוזמת השלטון המקומי או ביוזמת ארגוני החברה האזרחית.

1. רבות מההמלצות המובאות במסמך זה מבוססות על מחקריו של אריאל פינקלשטיין - ראו פירוט בעמ' 16; מסמך זה נוגע לענייני דת ומדינה של היהודים בישראל. מחקר על שירותי הדת המוסלמיים נערך בימים אלו במכון הישראלי לדמוקרטיה והמלצותיו יפורסמו.

כך בנושא הרחבת הגיור לרבני ערים, בתחום התחבורה הציבורית בשבת, בעניין פעילות תרבותית בשבת ועוד.

להלן הצעות מעשיות למתווה שמומלץ לממשלה ולכנסת ליישם מתוך שמירה על איזון בין אופייה היהודי של המדינה לבין צביונה הדמוקרטי-ליברלי.

1. מעבר שירותי דת יהודיים מהמועצה הדתית לרשות המקומית ועיגון חוקי של שירותי דת

האתגר

בישראל פועלות כיום 129 מועצות דתיות המספקות שירותי דת יהודיים, ולצידן, כ-42 רשויות מקומיות שרוב תושביהן יהודים פועלות מחלקות דת בתוך הרשות המקומית. דוחות מבקר המדינה ומחקר שנערך בנושא במכון הישראלי לדמוקרטיה מצאו במודל המועצה הדתית בעיות מבניות רבות הפוגעות באיכות שירותי הדת המסופקים ליהודים בישראל. הליקויים בפעילות המועצות הדתיות נמצאו הן בהרכב מליאת המועצה הדתית, שקיפותה ותפקודה, הן בהיבטים תקציביים של גביית אגרות ותקצוב לא תקין לתמיכות ולתרבות תורנית, הן בהיבטים מהותיים, כגון היעדרות משגיחי כשרות מבתי עסק ותברואה בלתי הולמת במקוואות, והן בניהול כוח האדם. נוסף על כך, המגוון ההשקפתי והזהותי של הציבור שבקהילות וברשויות השונות אינו בא לידי ביטוי בשירותי הדת, הנמצאים תחת המונופול של הרבנות הראשית. על פי "דו"שנתון דת ומדינה" של המכון הישראלי לדמוקרטיה רק 28.3% מהיהודים הישראלים נותנים אמון במועצות הדתיות, ואילו 40% נותנים אמון ברשויות המקומיות. מחלקות הדת הקיימות כיום במעט מהרשויות המקומיות מתקצבות בחסר לעומת המועצות הדתיות.

מרכז השלטון המקומי ופורום ה-15 תומכים בהצעת חוקרי המכון להעביר את המועצות הדתיות לרשויות המקומיות, והצעה זו הופיעה גם בטיטת חוק ההסדרים במאי 2022. עם זאת, ההצעה נתקלת בחשש שהיקפם ואיכותם של שירותי הדת ייפגעו ויהיו תלויים בהחלטת הרשות המקומית, על פי הרכב אוכלוסייתה, תקציבה והפוליטיקה הפנימית שבתוכה.

המלצות מדיניות

המלצתנו היא לשנות את מבנה הספקת שירותי הדת בישראל, וכן לחוקק חוקים המבטיחים את איכותם ואת היקפם של השירותים. שתי ההמלצות מאזנות זו את זו ולפיכך כרוכות זו בזו.

- מוצע לבטל את המועצות הדתיות ולעבור למודל חלופי של מחלקות דת ברשויות המקומיות בהוראת השר לשירותי דת ובסיוע ההתאמות ותוספות החקיקה הנדרשות. מעבר זה יכול להיות הדרגתי וולונטרי בתחילה, ובלבד שתקצוב מחלקות הדת ישווה, ככל הניתן, לתקצוב המועצות הדתיות, כדי לעודד את המהלך.
- התקציב שייחסך בעקבות הפחתת העלויות שבניהול מנגנון נפרד למועצה הדתית יופנה לשיפור שירותי הדת והרחבתם, ולא ייבלע בתוך מנגנון הרשות.
- לצד השינוי הארגוני, מוצע לעגן בחוק "סל שירותי דת" (באמצעות תיקון בחוק הקיים או בהוספת חוק חדש), שבו יוגדרו בחקיקה ראשית שירותי הדת המינימליים שכל אזרח יהודי זכאי להם וחובת הרשויות המקומיות לספקם. השירותים האלה יכללו שירותי מקוואות, רישום נישואין, עירוב, רבנות ותרבות תורנית, ובחלק מהמקרים, על פי השינויים המתרחשים בתחום ומבנה שירותי הדת באותה הרשות, גם שירותי כשרות, קבורה, שחיטה ותמיכות. רשויות קטנות וסמוכות יעניקו חלק מהשירותים במשותף.

בעקבות מהלכים אלו נזכה ב:

- התמקצעות ניהולית, ייעול וחיסכון כלכלי;
- יימנעו חיכוכים בין המועצה המקומית לרבנות המקומית;
- צמצום הפוליטיזציה וייצוג נכון יותר של האינטרסים של הציבור באמצעות נציגים מקומיים;
- שירותי דת פלורליסטיים יותר התואמים את הרכב הרשות ואת דרישות האוכלוסייה הנהנית מהם.

2. רבנות ראשית ובתי דין רבניים

האתגר

מנתוני "דו־שנתון דת ומדינה" שיפרסם המכון הישראלי לדמוקרטיה בסוף שנת 2022 עולה כי רק 34% מהיהודים הישראלים נותנים אמון ברבנות הראשית, ורק 32.5% מהם נותנים אמון בבתי הדין הרבניים. בעוד כשנה, בקיץ 2023, יערכו בחירות למועצת הרבנות הראשית ולתפקידי הרבנים הראשיים. הגוף הבוחר מורכב כיום מ־150 חברים, 80 מהם רבנים רשמיים, ו־70 – נציגי ציבור שרובם ראשי רשויות ומועצות דתיות. עשרה מנציגי הציבור ממונים על ידי השר לשירותי דת. הרכב זה אינו נותן ייצוג מספק לאוכלוסיות המושפעות ישירות מהחלטות הרבנות, כגון נשים (בגוף הבוחר יש כיום רק חמש נשים), יהודי התפוצות (שהרבנות הראשית משפיעה על ההכרה בהם בענייני גיור, נישואין וגירושין, כשרות וכדומה), קהילת היהודים דוברי הרוסית וקהילת היהודים יוצאי אתיופיה. נציגי הציבור גם אינם עצמאים וא־פוליטיים דיים בהיות עשרה מהם ממונים ישירות על ידי השר לשירותי דת ו־18 מהם נציגי מועצות דתיות, שלשר לשירותי דת יש השפעה ניכרת על היבחרותם לתפקיד.

אתגר נוסף עולה מכהונתם של הרבנים הראשיים, על פי חוק, כנשיאי בין הדין הרבני הגדול (לסירוגין). מצב זה יוצר ערבוב של תפקיד פוליטי ותפקיד שיפוטי, יש בו מינוי של רב לראש מערכת שיפוטית ללא עמידה בתנאי סף של כישורים וניסיון רלוונטיים, והוא מטיל עומס בלתי סביר ובלתי יעיל על בעל התפקיד.

משיקולים מפלגתיים האחריות הממשלתית על בתי הדין הרבניים עוברת תדירות בין המשרד לשירותי דת (לשעבר משרד הדתות) למשרד המשפטים. מציאות זו יוצרת קושי בתכנון ובניהול מקצועי, מגבירה את הפוליטיזציה ומקשה על אכיפה נוקשה של תופעות בעייתיות, כגון ניגוד עניינים מובהק או מעורבות פוליטית־ציבורית של דיינים.

המלצות מדיניות

- הגוף הבוחר. מוצע כי ייקבע רף מינימלי לייצוג אוכלוסיות. למשל ייקבע מינימום של 30% נשים בגוף הבוחר (הנשים יבואו מקרב השלטון המקומי והמועצות הדתיות, וכן ממשורות ייחודיות לנשים, כגון ראשת הרשות לקידום

מעמד האישה וטענות רבניות); יצורפו לגוף הבוחר נציגים הקשורים לקהילת היהודים דוברי הרוסית ונציגים הקשורים ליהדות התפוצות, כגון שר התפוצות, יו"ר הסוכנות היהודית וההסתדרות הציונית וחברי הנהלות; וכן יצורפו שלושה קייסים ושלושה רבנים מהעדה האתיופית, שימונו על פי ותק.

- עוד מוצע לבטל את נציגותם בגוף הבוחר של –
 - < ראשי מועצות דתיות, שכן הם אינם יכולים להיחשב נציגי ציבור עצמאיים;
 - < דיינים שמשרתם השיפוטית אינה מתאימה מעצם טיבה לשיתופם בהליך בחירות פוליטי;
 - < הרבנים הצבאיים, שעירובם פוגע במעמדו הבלתי תלוי של הצבא;
 - < רבני שכונות, שתפקידם הרשמי הולך ועובר מן העולם;
 - < וכן של עשרה רבנים ועשרה נציגי ציבור המתמנים ישירות, שלא מכוח תפקידם, על ידי הרבנים הראשיים והשר לשירותי דת, ולכן הצבעתם אינה עצמאית.
 - **תפקידי הרבנים הראשיים ובתי הדין הרבניים.** מוצע להפריד בין תפקיד הרבנים הראשיים לתפקיד נשיא בית הדין הרבני הגדול, ושלתפקיד נשיא בית הדין הרבני הגדול ימונה הדיין הוותיק ביותר מקרב הדיינים המכהנים. גם רבני ערים ומועצות אזוריות לא יוכלו לשמש באותה תקופת זמן גם דיינים בבתי הדין הרבניים.
 - מוצע להעביר את הנהלת בתי הדין הרבניים מהמשרד לשירותי דת למשרד המשפטים ולהותירה שם באופן קבוע, גם בצוק העיתים הקואליציוני. כך ישמש שר המשפטים יו"ר הוועדה למינוי דיינים, ויהיה אפשר לאכוף נורמות שיפוטיות ראויות והפרדה בין תפקידים שיפוטיים וציבוריים.
 - מוצע להקים מערך הכשרה והשתלמויות לדיינים, כפי שנעשה ברשות השופטת – לחייב את המועמדים למשרת דיין בקורס דיינות ובעמידה בבחינה בדיון האזרחי הרלוונטי.
- בעקבות מהלכים אלו נזכה ב:
- גוף בוחר שנציגיו עצמאיים יותר, פוליטיים פחות ומייצגים אוכלוסייה מגוונת יותר מהנהוג כיום;
 - בית דין רבני גבוה שהעומד בראשו כשיר לתפקידו ופנוי אליו מבחינת עומס עבודה ולחצי הפוליטיקה;

- מערכת בתי דין רבניים הנתפסת כערכאה שיפוטית, אינה נתונה ללחצים פוליטיים-מפלגתיים ומאמצת נורמות (נוכחות, היעדר ניגוד עניינים, היעדר פעילות פוליטת-ציבורית) ראויות לערכאה כזאת.

3. רבנות מקומית בקהילות

האתגר

רוב התקציב הציבורי המוקצה לרבנות המקומית מיועד לשישה סוגים של תפקידי רבנות מקומית ממסדית: רבני ערים, רבני מועצות אזוריות, רבני יישובים, רבני שכונות, קייסים ורבנים לעדה האתיופית. נוסף על כך, המשרד לשירותי דת ומשרד התרבות והספורט מעניקים תמיכות לקהילות, אורתודוקסיות ושאינן אורתודוקסיות, המעסיקות רבני קהילות.

הרבנים המקומיים הממסדיים, לסוגיהם, מתמנים בדרך כלל מתוך מעורבות ניכרת של גופי השלטון המרכזי, ובראשם השר לשירותי דת, הם כפופים פוליטית ורעיונית לשלטון המרכזי במקום שיהיו נציגות טבעית ומגוונת של קהילותיהם, וכן אין אפשרות לסיים או לתחום את כהונתם. יתר על כן, החיבור בין תפקידם של רבני הערים והרבנים האזוריים לספק שירותי הדת לבין תפקידם כמנהיגים רוחניים פוגע הן בהספקת השירותים, הדורשים מקצועיות ספציפית, והן בהנהגה הרוחנית, הסובלת ממגבלות על חופש הביטוי מטבע התפקיד הציבורי-מינהלי.

המלצות מדיניות

- מוצע לבטל את הכפיפות ההלכתית של המועצות הדתיות לרבנים המקומיים (רבני ערים ורבני מועצות אזוריות). המועצות הדתיות ימנו בעת הצורך רבנים מומחים לתחומי שירותי הדת השונים, כמו מקוואות ועירובין, והם יהיו עובדי ציבור מן המניין.
- מוצע לבטל את החובה למנות רב מקומי לרשות המקומית ואת המנגנונים הקיימים לבחירה ולמינוי של רב עיר, רב אזורי ורב שכונה. רשות מקומית המעוניינת למנות לעצמה רב אחד או יותר וכן רבני שכונות תמנה אותם לפי שיקול דעתה ומקורותיה הכספיים במנותק מהמועצה הדתית.

- מוצע להפנות את כל התקציב של הרבנות המקומית הממסדית להגדלת התקציב למימון רבני הקהילות, וכן לשילוב של רבני היישובים, הקייסים והרבנים לעדה האתיופית במסגרת זו. במודל זה המדינה תתמוך תמיכה שוויונית בקהילות המתאגדות כעמותות לשם העסקת רבנים, על פי תנאי סף מינימליים שייקבעו. הקהילה תבחר את הרב באופן שהיא תקבע לעצמה ובלא מעורבות ממשלתית, היא תגדיר את תפקיד הרב ואת חובותיו, ומשך כהונתו ייקבע בחוזה עימה. מכיוון שהרבנים לא יהיו עובדי מדינה, גם לא יחול עליהם הדין המשמעתי של עובדי המדינה.

בעקבות מהלכים אלו נזכה ברבנים שאינם עובדי מדינה המשרתים את צורכי קהילותיהם המגוונות, אגב צמצום בירוקרטיה ותפיסת הרב כמנהיג רוחני ולא כפקיד.

4. נישואין וגירושין

האתגר

הסדרי הנישואין והגירושין ליהודים בישראל הכפופים לדין האישי הדתי מונעים ממי שאינו מוכר בישראל כיהודי (או כבן לדת מוכרת אחרת), מפסולי חיתון ומהמבקשים להינשא לבן דת אחרת את זכות היסוד להקים משפחה. נוסף על כך, זוגות הבוחרים להינשא בנישואין אזרחיים, מסיבות אידאולוגיות, בשל חשש מגירושין לא שוויוניים בדין הדתי או מסיבות אחרות, אינם יכולים לעשות זאת בישראל. זהו מונפול שקשה לקבל מנקודת ראות דמוקרטית-ליברלית. המציאות הישראלית מחייבת את פסולי החיתון ואת הבוחרים בנישואים אזרחיים לנסוע לחו"ל, כלומר להוציא הוצאות מיותרות ולערוך טקס ללא בני משפחה וחברים (למבקשים הכרה בנישואי חו"ל), או להפר למעשה את החוקים האוסרים על עריכת נישואין שלא על ידי רב מוסמך (לעורכים טקסים פרטיים). כמו כן, במקרה של סכסוך וסחטנות, או של נסיבות בריאותיות חריגות, הסדרי הגירושין הדתיים עלולים ליצור מצבים קשים של סרבנות גט ועיגון.

המלצות מדיניות

- מוצע לאמץ את הצעת חוק ברית הזוגיות שפותחה במכון לדמוקרטיה, המציעה חלופה מוכרת לנישואים בישראל – הסכם זוגיות אזרחי המזכה בזכויות ובחובות מקבילות לנישואין דתיים, וכן הכרה באופציה אזרחית של "התרת הברית" במקרה של סיום הזוגיות.
 - כדי לתת מענה למגוון הזהויות היהודיות בישראל מוצע שהמדינה תסייע במימון עיצובם ועריכתם של טקסי נישואין יהודיים מחוץ לרבנות למעוניינים בכך, דרך תמיכות בגופים אזרחיים העוסקים בכך, באופן שוויוני למימון הציבורי הקיים לעריכת נישואין ברבנות.
 - מוצע לחייב את רשמי הנישואין להציג בפני זוגות הנרשמים לנישואין ברבנות את דבר קיומם של הסכמי טרום-נישואין – הסכמים המתמודדים עם סוגיות של עיגון וסרבנות גט לפי ההלכה.
- בעקבות מהלכים אלו נזכה לכך שהתחום האינטימי של נישואין וגירושין יפסיק להיות זירת התגוששות אידאולוגית, וזוגות יוכלו לבחור להינשא בדרך אזרחית או בדרך דתית על פי בחירתם שלהם ועל פי זכויות היסוד שלהם.

5. גיור

האתגר

הרפורמה שהחלה את צעדיה בכנסת האחרונה מבקשת להנגיש את תהליך הגיור בישראל ולהתאימו למציאות – היום חיים בישראל כ־400,000 עולי ברית המועצות לשעבר שהם חלק מן העם היהודי וחיים כיהודים ישראלים לכל דבר, אולם כיוון שלא נולדו לאם יהודייה או התגיירו, הם אינם מוכרים כיהודים על ידי הרבנות והמדינה. לפיכך הם גם אינם יכולים להינשא ליהודים בישראל, להיקבר בבית עלמין יהודי ולהיחשב יהודים לעניינים הלכתיים אחרים. מציאות זהותית מעורפלת זו גם מחזקת את המוטיבציה של מי שחוששים מנישואי תערובת לערוך מגילות יוחסין העלולות להביא לפירוד היסטורי בעם.

למרות האמור לעיל, רק מעטים משלימים את תהליך הגיור – בשל הערמת קשיים ורף הלכתי נוקשה של חלק מן הדיינים בבתי הדין לגיור, בשל מוטיבציה

פוחתת לגיור הנובעת מן הלגיטימציה הציבורית לחיים יהודיים ללא גיור, וכן בשל פסיקות (ספורות אומנם) של בתי דין רבניים שלא הכירו בגיורים בדיעבד לאחר שהתברר שהמתגיירים לא שמרו מצוות.

המלצות מדיניות

- כפי שעלה מהצעת חוק מערך הגיור בכנסת ה־24, מוצע להרחיב את אפשרות הגיור הממלכתי לבתי דין מקומיים שיופעלו על ידי רבני ערים, בהנחה שבשל אופיים המקומי, היכרותם את תושבי המקום ויכולתם לתת ביטוי לגישות הלכתיות מגוונות יותר, הם יוכלו להרחיב את שערי הגיור. מבקשי הגיור יוכלו לפנות לכל בית דין, גם מחוץ לאזור מגוריהם, ולזכות בתעודת המרת דת אחידה לאחר גיורם.
 - כדי להתמודד עם ביטולי הגיורים, מוצע לקבוע כי דיין בבית הדין הרבני הסבור שיש מניעה הלכתית להכיר בגיור שנעשה בבית דין לגיור יעביר את התיק בצירוף נימוקיו לבית הדין הרבני הגדול שיהיה בעל הסמכות הבלעדית לקבוע את המשך הטיפול בתיק ולהעביר את הדיון להרכב מתאים.
 - בעניין כשירותם ותנאיהם של דייני בתי הדין המקומיים לגיור, מוצע להגדיר חלופה נוקשה מהקיימת בהצעת החוק המאפשרת לכל מוסמך לרבנות שלימד במסגרת כלשהי להתמנות לתפקיד. כן מוצע לעגן גמול כספי לדיינים עבור עבודתם ולא להותירה כהתנדבות.
 - בהמשך לדוח נסים משנת 2018 מוצע להקים רשות גיור ממלכתית במשרד ראש הממשלה.² המינויים לרשות זאת ייעשו בהתייעצות עם נשיא בית הדין הגדול ויו"ר הסוכנות היהודית ובוועדת המינויים שלה ישבו גם נציגי הזרמים הליברליים וקהילת דוברי הרוסית. רשות זו תגובה בתקציב להרחבת תהליך הגיור הממלכתי למעוניינים בו ולהנגשתו לציבור.
- כתוצאה ממהלכים אלו נזכה להרחבת אופציית הגיור הממלכתי על פי גישות הלכתיות מתונות יחסית ובהנגשתה, ובעקבות כך, בהרחבת מספר הפונים למהלך הזה.

2 משה נסים, הגיור בישראל – דו"ח והמלצות (ועדה במינוי משרד רוה"מ), משרד ראש הממשלה, 2018.

6. כשרות

האתגר

רפורמת הכשרות שעברה בכנסת ה־24 כתיקון לחוק איסור הונאה בכשרות, תשמ"ג-1983 טרם הושלמה. הרפורמה הכירה בביקוש הרחב לשירותי כשרות ובתפקיד המדינה בהבטחת קיום השירות ואיכותו, אך ביקשה שהמדינה לא תהיה היחידה שתהיה מוסמכת להעניק את תעודות הכשרות ושלא תקבע את רמתה, אלא תהפוך לרגולטור המעניק בעיקר רישוי מינהלי ופיקוח צרכני. חלקה הראשון של הרפורמה החל בינואר 2022 ופתח את אזורי הכשרות ואפשר לרבנים מקומיים לתת תעודות כשרות גם מעבר לתחומם. המהלך יישם רק בחלקו, לווה במגבלות. על פי החוק, עיקרי הרפורמה אמורים להיות מיושמים מינואר 2023, ועם יישומם יוכלו בתי עסק לקבל תעודות כשרות ישירות מגופי כשרות פרטיים ללא צורך בתעודה מטעם רבנות מקומית רשמית. האתגר הציבורי של קיום הרפורמה וההתגברות על ההתנגדויות הפוליטיות אליה עוד עומד לפתחנו.

המלצות מדיניות

- מוצע לפעול ליישום הוראות החוק, כך שיתאפשר לרפורמה לצאת לדרך בינואר 2023. בתוך כך: הקמת מערך לאסדרת הכשרות ברבנות הראשית ומינוי ממונה למערך, וכן התקנת תקנות שונות על ידי השר כפי שנדרש בחוק.
- על פי החוק, גוף כשרות פרטי יוכל לתת כשרות בהתאם לתקן כשרות שקבעה הרבנות הראשית או של ועדת שלושה רבנים שבראשה עומד רב עיר (בעבר או בהווה) לצד שני רבנים נוספים שיכולים להיות רבני ערים או רבנים אזוריים (בעבר או בהווה) או רבנים צבאיים לשעבר. סעיף זה מגביל מאוד את מספר הרבנים שיכולים להיות חברים בוועדת רבנים, ולפיכך מקשה על היכולת ליצור ועדות רבנים מגוונות בתפיסתן ההלכתית. מוצע לשנות את הסעיף ולקבוע ששני הרבנים הנוספים המכהנים בוועדה יוכלו להיות גם רבנים שמכהנים היום או כיהנו בעבר בתפקיד רב יישוב או רב שכונה.
- תיקון החקיקה יצר מערך מסורבל מאוד של פיקוח נוקשה על גופי הכשרות הפרטיים, ואף החיל עליהם במידה רבה מאפיינים וסממנים ציבוריים. מוצע לקדם שינויי חקיקה שימקדו את הרגולציה על גופי הכשרות הפרטיים

בשקיפות ובעמידה בתנאי התקן. בתוך כך, על רקע פתיחת השוק לתחרות מוצע לאפשר לגופי הכשרות הפרטיים חופש פעולה רחב יותר בהחלטה על הספקת שירותי כשרות, מבלי לחייב אותם לתת כשרות לכל גוף הפונה אליהם.

כתוצאה ממהלכים אלו נזכה למערך כשרות המאפשר חופש עיסוק ובחירה חופשית של סטנדרט הכשרות, הן מצד נותני הכשרות, הן מצד צרכניה וחסיון בעלויות לצרכנים ולמדינה.

7. שבת

האתגר

צביונה של השבת בפרהסיה הישראלית הפך לסלע מחלוקת בין חלקים שונים בעם. מחלוקת תרבותית־מסורתית ניטשת בין זוכרי ושומרי השבת כיום מנוחה ייחודי בטל ממלאכה, לבין המגנים על הזכות לחופש עיסוק ולחופש תנועה בשבת. בהקשר הזה בלטו סערות פוליטיות סביב תחבורה ציבורית ועבודות ציבוריות בשבת. מחלוקת חברתית ניטשת בין המגנים על זכותם של העובדים ליום מנוחה עם משפחתם בלי שייפגעו תנאי עבודתם וזכותם של בעלי העסקים למנוחה מבלי שייפגע יתרונם התחרותי וחופש הדת שלהם, לבין המבקשים להגן על חופש המסחר בשבת ועל השוק החופשי. בהקשר הזה בלטו מאבקים על פתיחתם של אזורי מסחר בשבת.

המלצות מדיניות

- מוצע לאמץ הסדרים בעניין השבת מתוך "חוקה בהסכמה" שנוסחה במכון הישראלי לדמוקרטיה ו"אמנת גביזון־מדן" שהמכון היה שותף לה. שתי ההצעות האלה מציעות להטיל מגבלות חוקיות על כוחות השוק, המפחיתות ככל הניתן את העיסוק במסחר ומותירות על כן חנויות נוחות, תחנות דלק, בתי מרקחת ומרכולים שכונתיים תורנים. לעומת זאת, הן מציעות להסיר מגבלות על פעילות תרבות, בידור ופנאי ועל הפעלת תחבורה ציבורית במתכונת מצומצמת בשכונות וביישובים שאינם דתיים במובהק.

- מוצע להעביר את מרכז הכובד של ההחלטות בענייני המרחב הציבורי בשבת מהסדרה ארצית להסדרה מקומית, כך שינתן משקל לאוכלוסייה המקומית.
 - עוד מוצע לאמץ מנגנון יישוב סכסוכים בסוגיית השבת, שיביא בחשבון את צורכיהם ועניינם של מגוון השבטים בחברה הישראלית.
- בעקבות מהלכים אלו נזכה לחברה צודקת המאפשרת מנוחה לחבריה ולשימור מאפיינים זהותיים־תרבותיים יהודיים במרחב הציבורי של המדינה היהודית, לצד שמירה על חופש דת ועל חופש מדת, ועל צרכיו וזכויותיו הבסיסיות של הציבור הרחב המעוניין בכך במרחב הציבורי של מדינה דמוקרטית.

ההמלצות במסמך זה מבוססות על המחקרים האלה

- רות גביזון ויעקב מדן, מסד לאמנה חברתית חדשה בין שומרי מצוות וחופשיים בישראל, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה וקרן אביחי, 2002.
- חוקה בהסכמה: הצעת המכון הישראלי לדמוקרטיה בהנהגת השופט מאיר שמגר, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2005.
- שחר ליפשיץ, ברית הזוגיות, מחקר מדיניות 68, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2006.
- שוקי פרידמן ואריאל פינקלשטיין, כשר כאן? ליקויים והצעה לרפורמה בשוק הכשרות בישראל, מחקר מדיניות 117, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2017.
- אריאל פינקלשטיין, המועצות הדתיות: שירותי דת, מינהל ציבורי ופוליטיקה, מחקר מדיניות 118, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2018.
- ידידה שטרן, שוקי פרידמן, יאיר שלג וגלעד וינר, יהודית דמוקרטית שוויונית: דת ומדינה: מסדירים מחדש, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2019.
- אריאל פינקלשטיין, בתי הדין הרבניים – שירות דת או ערכאה שיפוטית?, מחקר מדיניות 153, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2020.
- אריאל פינקלשטיין, חוות דעת: הליך הבחירות לרבנות הראשית, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2021.
- אריאל פינקלשטיין, הרבנות המקומית הממסדית בישראל, ירושלים: מחקר מדיניות 168, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2021.
- אריאל פינקלשטיין וגבריאל אבן צור, מערך הכשרות בישראל – סקירת נתונים, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2021.
- אריאל פינקלשטיין ובני פורת, חוות דעת: הפרדה בין הרבנות הראשית לבתי הדין הרבניים, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2021.
- בני פורת, חוות דעת: הערות לתזכיר חוק מערך הגיור התשפ"ב – 2022, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2022.
- אריאל פינקלשטיין ואילה גולדברג, מחלקות הדת: שירותי דת ברשויות המקומיות, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה (בהכנה).
- אריאל פינקלשטיין, אילה גולדברג ושלומית רביצקי טורפז, דו־שנתון דת ומדינה בישראל, כרך 1, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה (בהכנה).

על שולחן הממשלה: המלצות מדיניות למשרד החינוך

תמי הופמן

מערכת החינוך נמצאת זה זמן רב במשבר עמוק הנוגע למעמד המורים וההוראה, בהיבטים שונים של אמון, מעמד, תנאים והביקוש ההולך ופוחת למקצוע ההוראה. נוסף על כך, מערכת החינוך מאופיינת בפערים ניכרים, הן פערים בין הקבוצות בחברה, הן מבחינת שיתוף הפעולה בין המשרד לבין הצוותים החינוכיים בשדה. רפורמות מרחיקות לכת החלו את דרכן בשנה האחרונה, ובבסיסן המאמץ להרחבת האוטונומיה הניהולית (גפ"ן) ולהרחבת דרכי ההערכה (הרפורמה במקצועות ההומניסטיים בחטיבה העליונה). לצד זאת, הוגש לשרת החינוך דוח של ועדת היגוי גדולה שהוקמה במהלך כהונתה ועוסק בנושא חיים בשותפות ובמניעת גזענות. דוח זה שם דגש על תיקון ליקויים של שנים רבות בכלל הקשור לקידום חינוך לחיים משותפים, למניעת גזענות ולקידומו של חינוך אזרחי בכלל. כל אלו הם ניצנים חשובים של שינוי מגמות שיש להעמיק בהן ולקדם אותן.

עם זאת, ליבת המשבר הנוכחי היא סוגיית המורים ואיכות ההוראה. מעבר לתנאי השכר, שהגיע הזמן להסדירם כפי שנעשה במדינות המפותחות האחרות, מדובר במשבר אמון מתמשך ועמוק שאינו מאפשר לפרוץ את המחסומים המבנים במערכת, והימנעות מפתרון עומק ארוך טווח שלו תשאיר את המערכת במצבה הקשה הנוכחי.

משבר החינוך דורש שהמצב הקיים יוגדר משבר לאומי, כדי להדגיש את הצורך הדחוף בשינוי סדר העדיפויות הלאומי ובהעמדת משאבים מתאימים ואסטרטגיה לפעולה בין־משרדית ובין־מגזרית. התמודדות זו מבקשת לשים על שולחן הממשלה הבאה שלושה נושאי ליבה:

1. **מעמד המורים ומקצוע ההוראה.** המפתח לקידומה של מערכת החינוך נתון בידי אנשי ונשות החינוך – איכותיים, מחויבים, אוטונומיים ומקצועיים.
2. **הקשר ההדוק בין הנלמד והנחוה במערכת החינוך לאופייה של מדינת ישראל,** ערכיה והנורמות המקובלות בה בהיותה מדינה יהודית דמוקרטית,

מתוך מבט אל אתגרי המאה ה־21 ברמה המקומית וברמה הגלובלית, בהקשרים של משבר האקלים, משבר הדמוקרטיה הליברלית והשינויים הטכנולוגיים.

3. הפערים בין קבוצות במערכת החינוך, על בסיס דת, לאום ורקע כלכלי, דורשים מדיניות דיפרנציאלית להשוואת נקודות הפתיחה ולהגדרת בסיס הוגן ואיכותי לכולם.

רקע זה והעקרונות הנגזרים ממנו מובילים להכרח לקדם כמה רפורמות:

1. קידום מעמד המורים ומקצוע ההוראה. מעמד המורים בישראל הוא מהנמוכים בעולם: לצד השכר הנמוך, יוקרתו של המקצוע נמצאת בשפל חסר תקדים. יש לבחון מחדש את יעילותן של תוכניות מזרזות להכשרה להוראה, לתרגם את ההצהרות בדבר חשיבות המקצוע ובעלי ובעלות המקצוע הזה למשאבים, לגיבוי ולמעמד פרופסיונלי. נקודת ההתחלה צריכה לעבור דרך שיקום היחסים בין הנהלת המשרד לאנשי השדה – שיתוף, הקשבה ושילוב של הידע המקצועי המצטבר בתהליכי קבלת ההחלטות. לשם כך יש לנקוט צעדים אלו:

- לקדם הצעת "חוק עובדי הוראה" שהיא חקיקה פרופסיונלית. מהלך שהחל כבר בשנת 2015.
- להוביל קמפיין ציבורי לשיקום מעמד המורים והאמון במקצוע.
- לתת מענה למחסור במורים דרך קידום הכשרה איכותית ומעמיקה למועמדים מצטיינים הכוללת תואר שני והכשרה בהנחיית קבוצות, ולא בתוכניות הכשרה מהירות.

2. קידומו של חינוך אזרחי רב־גילאי מחייב ובר קיימא בכל מגזרי החינוך מתוך התייחסות לייחודיות של כל אחת מהקבוצות במסגרת תוכנית לאומית לחינוך אזרחי:

במשך שנים רבות מדי נדחק נושא החינוך האזרחי והחינוך לדמוקרטיה, שהוא מפתח מרכזי להתמודדות עם תפיסות מנוגדות ועם התנגשות בין ערכים בחברה דמוקרטית, מסדר היום הפדגוגי. המציאות החברתית בישראל בעשור האחרון, וביתר שאת בשנתיים האחרונות, מחדדת את החשיבות שבקידומה של אוריינות אזרחית בקרב התלמידים מכל הקבוצות בחברה, מתוך מתן כלים

לחיים משותפים, לסובלנות ולהכלה של תפיסות מגוונות וערכים מנוגדים. הקמת ועדת ההיגוי לחיים בשותפות ומניעת גזענות שיזמה השרה ד"ר יפעת שאשה ביטון, היא צעד חשוב ומבורך בכיוון זה. יישום המלצותיה והעמקתן צריכים להיות בסיס הכרחי.

נוסף על כך, על התוכנית הזאת לכלול –

- הגדרת תחום החינוך האזרחי והחינוך לדמוקרטיה כמיומנות נדרשת למאה ה-21 והכנת התלמידים לעולם העתידי, מתוך תשומת לב ליעדי האו"ם הגלובליים לשנת 2030 (Sustainable Development Goals).
- הגדרת תחום הדעת חינוך אזרחי נושא אסטרטגי מחייב, המשלב ידע, מיומנויות וערכים בכל מגזרי החינוך, לפי המאפיינים הייחודיים של כל מגזר ומגזר.

3. **צמצום פערים בין אוכלוסיות בחברה הישראלית** בחלוקת המשאבים ובנגישות לחינוך איכותי. הזכות לחינוך שווה באיכותו שמורה לכל הילדים והילדות באשר הם, מכל הקבוצות בחברה. נדרש מהלך לאומי לצמצום הפערים, הכולל הרחבת תקציב דיפרנציאלי, בחינה מחודשת של התקנים הקיימים מבחינת איכותם החינוכית וקידום מיומנויות המאה ה-21 לכלל התלמידים בכל הקבוצות בחברה.

4. **קידומה של מנהיגות חינוכית משותפת למשרד החינוך, לצוותי החינוך בשדה, להורים, לשלטון המקומי ולחברה האזרחית על ידי הקמת מועצה לאומית לחינוך.**

חשיבותם ויתרונותיהם של הרחבת האוטונומיה ושל מתן אמון מקצועי במנהלים ובמורים מעוגנים במחקרים רבים בארץ ובעולם. משבר הקורונה חשף את חוסר האמון בין אנשי ונשות השדה לבין הנהלת המשרד, ואת השיח הציבורי המתלהם כלפי מורות ומורים. בשלה העת לתרגם את התובנות האלה למעשים, ולהקים, כפי שמוגדר בחוק חינוך ממלכתי, מועצה לאומית לחינוך שאינה תלויה בחילופי השלטון ותהיה גורם מקצועי ומייעץ למנהיגות החינוכית. מועצה זו תייצג את מגוון זרמי החינוך בישראל ותתכנן תוכנית חינוכית רב־שנתית לשינוי מערכת החינוך לאורך הזמן.

ההמלצות במסמך זה מבוססות על המחקרים האלה

אלי איזנברג ועומר זליבנסקי אדן, התאמת מערכת החינוך למאה ה-21, מחקר מדיניות 130, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2019.

תמי הופמן ומיטל ברון, מה מספרים חוזרי מנכ"ל על החינוך לדמוקרטיה במערכת החינוך, הצעה לסדר 32, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2020.

תמי הופמן, חינוך אזרחי וחינוך לדמוקרטיה במערכת החינוך, מסמך עקרונות, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2020.

דלית שטאובר, חנה קדרון ועומר זליבנסקי אדן, הובלת שינוי במערכת החינוך: חילוץ עקרונות מניסיון העבר, מחקר מדיניות 158, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2021.

קידום האוכלוסייה הערבית בישראל

נסרין חדאד חאג'־יחיא | מוחמד ח'לאילה | עודד רון

המכון הישראלי לדמוקרטיה מוביל מהלכים לקידום מעמדה של האוכלוסייה הערבית במדינת ישראל, לשיפור מצבה ולצמצום הפערים בינה לבין האוכלוסייה היהודית במישורים רבים: חינוכיים, כלכליים וחברתיים. מסמך זה סוקר בקצרה את האתגרים האלה ומבקש להציע צעדים אופרטיביים להתמודדות עימם.

ככלל יצוין כי המכון מבקש לקדם את יישומן החשוב של התוכנית הכלכלית לצמצום פערים בחברה הערבית עד שנת 2026 (החלטת ממשלה 550) ושל התוכנית לטיפול בתופעות הפשיעה והאלימות בחברה הערבית 2022–2026 (החלטת ממשלה 549), ופועל לבחינת מימושו המיטבי.

1. ייצוג הולם בשירות המדינה ובחברות ממשלתיות

למרות העלייה בייצוג של הערבים בשירות המדינה (כיום 13.9%), מדיניות השילוב הנוכחית איננה מספקת: פחות מ־30% ממשרדי הממשלה ויחידות הסמך עומדים ביעד הנוכחי (10%). כמו כן, 56% מהערבים המועסקים בשירות המדינה הם גברים, ורק 44% הם נשים. בדרגים הבכירים נותר שיעור הערבים על כנו בשנים 2018–2021 (פחות מ־4%), ובחברות הממשלתיות יש עדיין תתייצוג לדירקטורים ולעובדים מהחברה הערבית (5.4%). בהחלטת ממשלה 550 נכתב כי בכוונת נציב שירות המדינה להביא לאישור הממשלה הצעות להסרת חסמים ולהשגת היעדים הקבועים בחוק.

המלצה:

על הכנסת והממשלה הבאות לחזק את מנגנוני חובת הייצוג הולם של החברה הערבית בשירות הציבורי ובחברות הממשלתיות, הן בחקיקה הן ביעדים הממשלתיים. במסגרת זו יש לקדם חקיקה ברוח תזכיר החוק שבהחלטת ממשלה 550, לפעול ליצירת עתודה של דירקטורים מהחברה הערבית, ולהציב יעדים ייחודיים לקידום נשים ערביות במסגרות האלה.

2. ערים מעורבות

יש לפעול הן ברמה הממשלתית הן ברמה המוניציפלית לקידום האוכלוסייה הערבית בערים המעורבות ולביטול ההפליה כלפיה. בהחלטת ממשלה 550 נקבע שהתוכנית לערים המעורבות, שתגובש מכוח ההחלטה הזאת, תתוקצב ב־300 מיליון ש"ח. גם סעיפי ההחלטה המבקשים להיטיב עם כלל האוכלוסייה הערבית בישראל רלוונטיים לרווחת התושבים הערבים בערים המעורבות.

המלצות:

- על הכנסת והממשלה הבאות לקבוע בחוק חובת ייצוג הולם של החברה הערבית בשירות הציבורי, ובכלל זה בעיריות של הערים המעורבות.
- על הרשימות המתמודדות לכנסת הבאה להתחייב לפעול למימוש החלטת הממשלה 550, ובמיוחד למימוש סעיף 28 העוסק בערים המעורבות, ולמיצוי מלא של הכספים שהוקצבו במסגרת ההחלטה.
- בד בבד יש לפעול לגיבוש תוכנית ממשלתית דיפרנציאלית המותאמת למציאות הפוליטית והחברתית בכל עיר, כבר במהלך השנה הקרובה, כדי לתת מענה לליקויים שמצא מבקר המדינה.

3. שיתוף ושילוב בפוליטיקה

השתתפות האזרחים הערבים בבחירות לכנסת נמוכה בהשוואה לכל אוכלוסייה אחרת בחברה הישראלית. בבחירות לכנסת ה־24 (מרץ 2021) הגיע שיעור ההשתתפות של האזרחים הערבים לשפל היסטורי (44.6%). סקרי דעת קהל רבים מלמדים כי הירידה בשיעור ההשתתפות של האזרחים הערבים בבחירות לכנסת איננה ביטוי לאדישות פוליטית, ואף לא סימן להחרמה אידאולוגית של המשחק הדמוקרטי הישראלי. האזרחים הערבים, ככל האזרחים במדינה, כמהים להשפעה פוליטית במסגרת המשחק הפרלמנטרי הישראלי.

המלצות:

- יש לנהל דיאלוג בונה וגלוי עם חברי הכנסת הערבים, ולהציב את הטיפול בבעיות האקוטיות של החברה הערבית בראש סולם העדיפויות הלאומי, ולא פחות חשוב מכך, לאמץ שיח מכיל כלפי הציבור הערבי ונציגיו.

- **שילוב מפלגות ערביות בקואליציה** יכול לתרום לשינוי חיובי בדעת הקהל ברחוב היהודי ביחס לשותפות פוליטית יהודית-ערבית. על רקע חוסר היציבות המתמשך בפוליטיקה הישראלית, המתבטא במערכת בחירות חמישית בתוך שלוש שנים, ברור כי נבחרי הציבור בכנסת נדרשים לאמץ דפוסי חשיבה יצירתיים, שונים מדפוסי העבר. שינוי כזה עשוי להעלות את ערכו של המשחק הפרלמנטרי לא רק בעיני האזרחים הערבים אלא גם בעיני הציבור הישראלי כולו. מהלך זה יתרום לחיזוק הדמוקרטיה הישראלית בטווח הארוך.
- כל גיבוש של תוכנית ממשלתית לטיפול בבעיות אקוטיות בחברה הערבית חייב להיעשות **בשיתוף נציגי הציבור שבחברה הערבית**.

4. **חינוך והשכלה גבוהה**

השדה החינוכי הוא מנגנון לניידות חברתית וכלכלית בכלל, ולמוביליות של קבוצות מיעוט וקבוצות לא פריווילגיות בפרט. משום כך האפקטיביות של כל מערכת חינוכית נמדדת לפי התפוקות העתידיות שלה. נוסף על כך, מערכת החינוך נועדה להשיג מטרות ויעדים ערכיים, חברתיים ומוסריים, כגון אינטגרציה ושוויון חברתי, הכשרה והקניית כלים לדור הצעיר להיות אזרחים מעורבים המחויבים לקהילה. החינוך הערבי כפוף למערכת החינוך הכללית, ובכלל זה בתוכניות הלימודים, במבנה הארגוני ובהקצאת המשאבים. אומנם נעשו שינויים מהותיים ונערכו רפורמות בחינוך הערבי, והם תרמו להתקדמות מסוימת, אבל הישגיה של מערכת החינוך הערבי עדיין נמוכים מאוד בהשוואה להישגי מערכת החינוך היהודי.

המלצות:

- עצמאות החינוך הערבי. סמכויותיהם של האגף לחינוך ערבי במשרד החינוך ושל העומדים בראשו היום אינן מבטיחות את עצמאותו של החינוך הערבי בישראל כפי שמתבקש. מוצע אפוא להקים **מינהל חינוך ערבי ונד בבד להרחיב את הייצוג ההולם של הערבים בדרגים הבכירים במטה משרד החינוך**.
- שילוב מורים ערבים במערכת החינוך בחברה היהודית. בעוד שבחינוך היהודי נשמעת זעקה על מחסור חמור בעובדי הוראה, בחינוך הערבי המצב הפוך בתכלית: יש עודף מורים ומורות רבים מובטלים. לפי הערכות ועדת המשנה לנושא שיבוץ מורים בחברה הערבית, מדובר בכ־13,000 חסרי

עבודה. אם כן, מוצע להגביר את שילוב המורים הערבים בחינוך היהודי. מהלך זה יוכל לתרום להתמודדות עם האבטלה, ותוצר נלווה וחשוב לא פחות שלו יכול להיות ניפוח סטריאוטיפים בין יהודים וערבים.

- שנת מעבר. כשם שבתי ספר בחינוך היהודי מקדישים שעות רבות להכנה לקראת שנת המעבר של הצעירים מהתיכון לצבא, ובכלל זה מפגישים אותם עם אנשי מכינות קדם-צבאיות, ישיבות ושנות שירות, כך מוצע שבחינוך הערבי יוקצה זמן רב לנושא. **מודל שנת המעבר הוא האפקטיבי והמוכח ביותר במיצוי הכישרון הטמון בצעירים הערבים**, הן ביכולתם לתרום לקהילה, הן ביכולתם לפתח אוריינטציית עתיד ולהימנע מחוסר מעש עם תום לימודיהם בתיכון.

- חיים בשותפות. בעת האחרונה הוגשו לשרת החינוך המלצות ועדת ההיגוי לעניין "חיים בשותפות". אין ספק שמדובר בהתפתחות חיובית, וישנן המלצות שטוב שיאומצו (לרבות הכללת תקנים בנושא חברה משותפת והכללת תוכנית שורשים בחברה הערבית), אך בה בעת מוצע להעמיק את ההיכרות בין יהודים לערבים באופנים נוספים. כמו כן, קשה לדבר על חיים בשותפות במקום שבו לימודי ההיסטוריה מתמקדים בצד אחד, ולכן יש לתת גם לנרטיב הערבי לבוא לידי ביטוי במערכת החינוך הממלכתית.

- נגישות להשכלה גבוהה. למרות העלייה בייצוג של הערבים במוסדות להשכלה גבוהה בעשור האחרון (2010–2020) מ-10% ל-18.3%. **דרושים צעדים משמעותיים להרחבת הייצוג של הסטודנטים הערבים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל** ובהגדלת מספרם בחוגים ובמקצועות הדרושים בשוק העבודה. כל זאת לצד הגברת הייצוג של האזרחים הערבים הן בסגל האקדמי הבכיר של המוסדות להשכלה גבוהה והן בסגל המינהלי.

5. תעסוקת גברים ערבים

עד משבר הקורונה עלו שיעורי התעסוקה של האוכלוסייה הערבית עלייה רצופה במשך עשור וחצי. בקרב הנשים הערביות הייתה העלייה מרשימה ביותר, משיעור תעסוקה נמוך מ-20% לבנות 25–64 ב-2005 לשיעור תעסוקה של 37.4% ב-2019. אולם, למרות עלייה זו, השיעור עדיין נמוך מאוד מהשיעור בכלל האוכלוסייה (78.4%). גם בקרב הגברים הערבים חלה עלייה לא מבוטלת מ-2005 ועד 2017,

מ-66.8% ל-77.5%. אולם בעקבות משבר הקורונה אנו עדים לנסיגה בשיעורי התעסוקה ולהחמרת המצב הכלכלי. כך, בשנת 2020 ירד שיעור התעסוקה של גברים ערבים לעומת 2019, מ-76.1% ל-60%. הירידות בשיעורי התעסוקה בקרב נשים ערביות, נשים יהודיות וגברים יהודים היו מתונות יותר. גם בתום ההגבלות הייתה החזרה של גברים ערבים לשוק העבודה איטית יותר ושיעורי האבטלה בקרבם היו גבוהים יותר ביחס לכלל האוכלוסייה.

המלצה:

יש צורך בנקיטת מדיניות ממשלתית מותאמת לפגיעה של משבר הקורונה באוכלוסיית הגברים הערבים. אנו מציעים להתמקד במיוחד בשיפור המיומנויות של מחפשי עבודה ומועסקים ערבים על ידי הרחבה מסיבית של היצע ההכשרות המקצועיות. על ההכשרות המקצועיות להיות במימון מלא של המדינה ולכלול דמי קיום, בעלות הביקוש בשוק העבודה, ויש להעדיף הכשרות בשיתוף מעסיקים.

ההמלצות במסמך זה מבוססות על המחקר

אריק רודניצקי, השתתפות האזרחים הערבים בבחירות לכנסת, מחקר מדיניות 148, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2020.

נסרין חדאד חאג'-יחיא, מוחמד ח'לאילה ואריק רודניצקי, שנתון החברה הערבית בישראל 2021, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2022.

עודד רון, בן פרג'ון ונסרין חדאד חאג'י-יחיא, התושבים הערבים בערים המעורבות: תמונת מצב, מחקר מדיניות 178, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2022.

נסרין חדאד חאג'י-יחיא, מרב שביב, אריק רודניצקי וארן זינר, גשר לעתיד: מודל "שנת מעבר" כאמצעי למוביליות כלכלית-חברתית של צעירות וצעירים מהחברה הערבית, מחקר מדיניות 177, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה 177 (בהכנה).

שילוב חרדים בחברה ובכלכלה: מתווה לפעולה

גלעד מלאך

לאחר שנים של גידול ממשי במספר החרדים המשרתים בצה"ל, במספר החרדים הפונים ללימודים אקדמיים ובשיעורי התעסוקה של גברים חרדים ונשים חרדיות, משנת 2015 ניכרת עצירה במגמת השילוב של גברים חרדים בצבא ובכלכלה. המסמך שלפניכם פורש את מכלול הצעדים שבהם צריכות לנקוט הממשלה והכנסת הבאות כדי לחזור למסלול שילוב מלא

1. חוק הגיוס

האתגר

הצעת חוק הגיוס שהכנסת היוצאת ניסתה להעביר מבקשת לאזן בין ההכרה בערך לימוד התורה הרווח בקהילה החרדית ובצורך לאפשר לבני הקהילה להקדיש את זמנם לכך, לבין השאיפה שמרביתם ישרתו שירות צבאי. למרות זאת, פרטי הצעת החוק שנדונה אינם שאפתניים דיים, ועל כן החוק אינו שוויוני, ויש סיכוי גבוה ששוב ייפסל בבג"ץ. הבעיות העיקריות בחוק המוצע הן יעדים נמוכים לגיוס חרדים בשנים הקרובות, הרחבת השירות האזרחי למרות הבעיות הקשות בתפקודו, דחיית הפעלת הסנקציות בכמה שנים והעמדת גיל הפטור על גיל 23. צעד אחרון זה "כולא" בישיבה ובכולל צעירים המעוניינים לצאת להכשרה מקצועית או לעבודה ופוגע במאמץ לשלב חרדים בתעסוקה.

המלצות מדיניות למתווה הגיוס החדש:

1. יש לקבוע יעדי גיוס שאפתניים יותר;
2. יש להגביל את השירות האזרחי;
3. יש להוריד את גיל הפטור של גברים חרדיים משירות;
4. יש לקצר את משך השירות של כלל המשרתים בצה"ל.

בעקבות יישום המדיניות המוצעת:

- כמחצית הגברים החרדים בגילאי הגיוס ישרתו שירות צבאי (הכרוך בהשלמת לימודים או בהכשרה מקצועית).
- הגברים החרדים המעוניינים להשתלב בתעסוקה יוכלו לעשות זאת בגיל צעיר יותר (בעקבות הורדת גיל הפטור).

2.חינוך

האתגר

החינוך החרדי בגילאי בית הספר הוא 25% מהחינוך העברי ו-19% מכלל מערכת החינוך. רמת ההכשרה לעולם התעסוקה העתידי של בוגרי החינוך הזה מוגבלת. אומנם הבנות החרדיות לומדות מקצועות החול בכל המסגרות, אך רק 22% מן הבוגרות זכאיות לתעודת בגרות. אצל הבנים המצב מאתגר אפילו יותר. כבר בבית הספר היסודי היקף הלימודים במקצועות היסוד, כמו חשבון, לשון עברית וגאוגרפיה, מוגבל, ובמרבית בתי הספר אין מלמדים אנגלית. בעיות אלו בתוכני הלימוד באות לידי ביטוי גם בהיעדרה של תוכנית לימודים מסודרת לפי גילים, תוכנית האמורה להיות קשורה לספרי לימוד ולהכשרה רלוונטית של מורים ומנהלים. גם הפיקוח במערכת זו מוגבל בהשפעתו, וכמעט שאינו נוכח במוסדות ה"פטור" וב"רשתות" (שרוב שרוב מוחלט של התלמידים החרדים לומדים בהם). בגיל תיכון כמעט כל הבנים החרדים לומדים רק לימודי קודש (במסגרת "ישיבה קטנה").

המלצות מדיניות בתחום החינוך:

1. יש להרחיב את לימודי היסוד בכל בתי הספר החרדיים, בדגש על לימודי אנגלית.
2. יש לערוך בחינות מיצ"ב בכלל מערכת החינוך החרדית.
3. יש להכניס את מערך הפיקוח לכלל מוסדות החינוך החרדיים.
4. יש לשפר את הכשרות המורים ואת ספרי הלימוד.
5. יש להעלות את מספר הניגשות והניגשים לבחינות הבגרות.

בעקבות יישום המדיניות המוצעת תכין מערכת החינוך החרדית את הבנים והבנות החרדיות טוב יותר לשוק העבודה המודרני.

3. השכלה גבוהה

האתגר

לאחר שנים רבות שהאוכלוסייה החרדית נמנעה מלימודים במוסדות להשכלה גבוהה, מתחילת שנות האלפיים התפתחו מסלולים אקדמיים ייעודיים למגזר החרדי. העלייה במספר הלומדים הייתה מהירה מאוד, מכ-1,150 סטודנטיות וסטודנטים חרדים בשנת 2003, ליותר מ-14,500 ב-2021. ואולם, בצד ההישגים, שיעור הסטודנטים החרדים הגברים הוא כשליש בלבד מסך כל הסטודנטים והסטודנטיות החרדים, רמת הלימודים בקמפוסים החרדיים אינה דומה בחלק מהמוסדות לרמת הלימודים במוסד האם, תחומי הלימוד של הסטודנטים החרדים אינם דומים לאלו של כלל הסטודנטים במוסדות האקדמיים, וחסרונם של החרדים בולט במקצועות ההנדסה והמחשב.

המלצות מדיניות בתחום ההשכלה הגבוהה:

1. יש לגבש תוכנית חומש עדכנית לשילוב חרדים באקדמיה שתכלול יעדים כמותיים ואיכותיים.
2. התוכנית תפעל לפיתוח מסגרות ללימודים באקדמיה לצעירות חרדיות בוגרות תיכון, שיהיו אלטרנטיבה ללימודים בסמינרים להוראה; עידוד סטודנטים חרדים ללמוד לתארים מתקדמים ותחומים נדרשים במשק; ועידוד סטודנטים חרדים ללמוד בקמפוסים ראשיים ובאוניברסיטאות.

בעקבות יישום המדיניות המוצעת:

- רמת ההכשרה של החרדים למערכת ההשכלה הגבוהה תהיה טובה יותר.
- 40% מהנשים החרדיות ו-20% מהגברים החרדים יהיו בעלי תואר אקדמי.
- רמת ההכנסה של חרדים עובדים תהיה גבוהה יותר.

4. תעסוקה

האתגר

שילוב האוכלוסייה החרדית בכלכלה ובתעסוקה הוא יעד הנמצא במרכז תשומת הלב של מקבלי ההחלטות. ואכן, בשנים 2003-2021 חלה תמורה בשיעורי התעסוקה באוכלוסייה החרדית: שיעורי התעסוקה בקרב גברים חרדים עלו מ-37% ל-51% ובקרב נשים חרדיות - מ-51% ל-78%; אולם משנת 2015 לא חל שינוי בשיעורי התעסוקה של הגברים החרדים ושילובם בתעסוקה נבלם.

המלצות מדיניות בתחום התעסוקה:

1. יש לכלול ביעדי המדיניות לאוכלוסייה החרדית יעדי איכות לגברים חרדים (רמת הכנסה ותחומי תעסוקה);
2. יש להכין את הנשים והגברים החרדים לשוק העבודה העתידי בעזרת הכשרה מתאימה;
3. יש לקדם הכשרה מקצועית לא אקדמית לאוכלוסייה חרדית שמרנית, ובמיוחד לגברים;
4. יש לעודד כניסת חרדים לתחומי תעסוקה נדרשים באמצעות תוכניות מצטיינים.

בעקבות יישום המדיניות המוצעת:

- בתוך עשור יעמוד שיעור הגברים החרדים העובדים על 70%.
- משפחות חרדיות יחיו ביתר רווחה וגביית המיסים (הנדרשת לכלל המשק) תעלה.

5. תקצוב מוסדות תורניים

האתגר

החל משנת 2015 נעצרה מגמת העלייה בשילוב גברים חרדים תעסוקה, ובד בבד חלה עלייה ניכרת – של 40% – במספר החרדים הלומדים בכוללים. הסיבה העיקרית לכך היא הגדלת תמיכת המדינה באברכי כולל על ידי הכפלת תקציב הישיבות והחזרת הקצבה להבטחת הכנסה לאברכים מעוטי יכולת. תקציב הישיבות עומד כיום על 1.17 מיליארד ש"ח בשנה, והוא ניתן ל־145,000 בחורי ישיבות ואברכי כולל. יצוין כי רוב האברכים האלה בני יותר מ־30.

המלצות מדיניות בתחום תקצוב מוסדות תורניים:

1. יש לצמצם בהדרגה את התמיכה באברכים בני יותר מ־25;
2. יש להתנות את קבלת ההנחות והתמיכות במעונות יום ובארנונה במיצוי כושר ההשתתפות בעבודה.

בעקבות יישום המדיניות המוצעת, בתוך עשור יעלה שיעור הגברים החרדים העובדים ל־70% והמצב הכלכלי של משפחות חרדיות ישתפר.

סיכום

רק תוכנית מקיפה שתכלול טיפול בסוגיות החינוך, השירות הצבאי, ההשכלה הגבוהה, התעסוקה והתמיכות תוכל להוביל למפנה חיובי בשילוב האוכלוסייה החרדית בחברה ובמשק. התוצאה של מפנה כזה תועיל למשפחות החרדיות, אבל תהיה לה גם, בלי ספק, השפעה חיובית על החברה והכלכלה בישראל.

ההמלצות במסמך זה מבוססות על המחקרים האלה

אסף מלחי, **שירות אזרחי לחרדים: ברכה לבטלה?**, מחקר מדיניות 135, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2019.

יוחנן פלסנר, גלעד מלאך ועמיחי כהן, **הצעה לתיקון לחוק שירות הביטחון: שירות חרדים**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2019.

אסף מלחי, **חנוך לנער על פי דרכו: מסגרות חלופיות לנערים חרדים**, מחקר מדיניות 152, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2020.

ענת בארט, אהוד (אודי) שפיגל וגלעד מלאך, **אחד מחמישה תלמידים: החינוך החרדי בישראל**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2020.

לי כהנר וגלעד מלאך, **שנתון החברה החרדית 2021**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2021.

אסף מלחי, **העסקה מגוונת בחברה מקוטבת: חרדים במרחבי עבודה משותפים – נקודת מבטם של המעסיקים**, מחקר מדיניות 174, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2022.

אריאל פינקלשטיין, **חרדים לעירם: פוליטיקה ומינהל ברשויות המקומיות החרדיות**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2022.

מתווה השירות בצה"ל

עמיחי כהן

מודל השירות בצה"ל – הכולל מרכיב משמעותי של שירות חובה – מלווה את החברה הישראלית מהקמת המדינה, ונחשב אבן יסוד ביחסי הצבא והחברה בישראל. עם זאת, העוגנים המסורתיים שעליהם נשען מודל זה היום אינם יציבים כבעבר. שינוי האתגרים הביטחוניים העומדים בפני מדינת ישראל, הירידה הברורה והעקבית בשיעור המתגייסים לצה"ל, מגמת הפיחות במוטיבציות הכלליות לשירות קרבי, ושאלות חדשות על תפקידיו האזרחיים והחברתיים הראויים של צה"ל – כל אלו מעלים סימני שאלה סביב מודל הגיוס המסורתי. במיוחד מערערת את מודל השירות הנוכחי העובדה שלמעלה ממחצית מבני ובנות כל מחזור גיוס (אם מביאים בחשבון את כל אזרחי ישראל) אינם מתגייסים לצבא.

הפער בין אתוס הגיוס האוניברסלי לבין המציאות ידוע לציבור הישראלי. לאורך שנים מטרידה הסוגיה הזאת את המערכת הפוליטית וחותרת תחת מעמדו של מודל גיוס החובה הקיים. מודל השירות הזה גם אינו מותאם לאיומים הנוכחיים על מדינת ישראל, והוא מטיל עול כבד על הכלכלה הישראלית.

השיח הציבורי מתמקד לרוב בשתי חלופות קצה למודל גיוס: מודל שירות חובה מלא מול מודל מתנדבים בשכר ("צבא מקצועי"). שאלת התמיכה הציבורית במעבר למודל של "צבא מקצועי" נסקרת בסקרי דעת קהל שעורך המכון הישראלי לדמוקרטיה לאורך השנים. בשנת 2021, בפעם הראשונה, עלה שיעור התומכים במעבר לצבא מקצועי בקרב הציבור היהודי (47%) על שיעור המתנגדים למעבר זה (42%). בקרב הגילאים הצעירים (עד גיל 44) שיעור התומכים במעבר כזה גדול במיוחד בקרב הצעירים (עד גיל 44).

שתי חלופות הקצה אינן פתרונות ריאליים. לא סביר שמדינת ישראל תצליח לחייב את כל בני ה-18 בשירות חובה, והאיומים על מדינת ישראל גם אינם מאפשרים לעת הזאת מעבר לצבא מקצועי.

אם כן, עמדתנו מבוססת על מעבר לשירות דיפרנציאלי, שבו שכבות רחבות יחסית מגויסות לשירות חובה, קצר בהרבה מזה הקיים היום, לצד מתן אפשרות לצבא לשמר כוח אדם נחוץ לתקופה ארוכה יותר.

עקרונות המודל הזה הם:

1. שירות החובה יישמר ויחוזק על בסיס חקיקה עדכנית רשמית שתיתן את הדעת להיבטים המובאים בהמשך.
2. את החוק תכין ועדה שתקים הממשלה, והיא תכלול בעלי עניין מתחומי ידע מגוונים המייצגים מגוון של עמדות ציבוריות. לוועדה זו יינתן מנדט לגיבוש מסגרת לחוק שירות ביטחון עדכני, שאליו תתלווה עבודת מטה מסודרת וקפדנית של אנשי מקצוע מטעם משרד הביטחון וצה"ל. לוועדה זו ולמטה התכנוני תוגדר מסגרת זמן תחומה וברורה לסיום תהליך הכנת הצעת החוק ומתווה השירות החדש. חוק השירות החדש יידון, כמקובל, בכנסת ובוועדת חוץ וביטחון.
3. פיקוח אזרחי מלא. צה"ל יחויב להציג דרישות קונקרטיות לכוח אדם המתבססות על מתווה התמודדות עם איומים שיאושר על ידי הדרג המדיני. היקף כוח האדם יאושר בממשלה ובוועדת החוץ והביטחון של הכנסת וייבחן מעת לעת.
4. יונהג שירות חובה דיפרנציאלי רשמי, גלוי ו"שקוף", שבו יגויסו כל חייבי הגיוס לתקופה קצרה בהרבה מזו המקובלת כיום, לכל היותר שנתיים. חלק מחייבי הגיוס, על פי החלטת הצבא, יגויסו לתקופות ארוכות יותר.
5. השמה של חיילים וחיילות בתפקידים הדורשים שירות ארוך יותר תהיה ככל האפשר בהסכמתם, אך בידי הצבא תישמר האפשרות לגייס חיילות וחיילים לתקופות ארוכות יותר לתפקידים מסוימים בשכר מלא וראוי.
6. לוחמים, במיוחד מי שיישאו בצה"ל לאורך זמן, יזכו להטבות נוספות לאחר השחרור.
7. הליכי הגיוס יהיו שוויוניים לגברים ולנשים ובכלל. תורחב ההכרה בפטורים משירות חובה גם למי שאינם לומדי תורה, על בסיס קריטריונים שקופים ושוויוניים.
8. מסלולים התנדבותיים בשירות האזרחי-לאומי יפותחו וייתמכו, מתוך שימור העדפה לשירות הצבאי.

ההמלצות במסמך זה מבוססות על המחקרים האלה

יוחנן פלסנר, גלעד מלאך ועמיחי כהן, הצעה לתיקון לחוק שירות הביטחון:
שירות חרדים, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2019.

צוות המרכז לביטחון לאומי ודמוקרטיה, מתווה עדכני למודל שירות מיטבי בישראל –
מצע לדיון, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2022.

פתיחת תפקידים לשירות נשים בצה"ל

עידית שפרן גיטלמן

צה"ל הוא אחד הצבאות היחידים בעולם המגייסים בפועל נשים לשורותיהם מכוח חוק גיוס חובה. בעקבות פסיקת בג"ץ בעניין אליס מילר תוקן חוק שירות ביטחון (תיקון 11 – שוויון בשירות) והוסף בו את סעיף 16א' שתכליתו לאפשר לנשים להתנדב לתפקידים שהיו סגורים בפניהן קודם לכן. בעקבות התיקון לחוק נפתחו בהדרגה תפקידים נוספים, וכיום כ-87% מהתפקידים בצה"ל פתוחים לשירות נשים.

התפתחות זו ניכרת ביחידות לוחמות, ועל פי דיווחי הצבא כ-18% מהכוח הלוחם בצה"ל מאויש היום בחיילות. אולם, יחידות "הדרג המסתער" נותרו סגורות לפניהן. מצב זה, שבו מגדר הוא חסם, ויחידות סגורות בפניו לחלוטין רק על בסיסו, משקף נורמה פסולה, הוא פוגע בשוויון ההזדמנויות שהוא עקרון יסוד בדמוקרטיה וגם מפר את לשון החוק, שעל פיה לכל אישה יש זכות שווה לזכותו של גבר למלא תפקיד כלשהו בשירות הצבאי. יצוין כי כבר בשנת 2007 המליצה ועדה בראשות אלוף (ועדת שגב) על יישום עקרון "האדם הנכון במקום הנכון", ולפיו המיון בצה"ל ייעשה על פי קריטריונים מקצועיים ולא על פי מגדר.

עמדתנו היא שככלל על כל היחידות בצה"ל להיות פתוחות לשירות נשים וגברים, למעט מקרים חריגים שבהם "הדבר מתחייב ממהותו ומאופיו של התפקיד" (לשון החוק). חריג זה נתפס היום על ידי מערכת הביטחון כנתיב המאפשר סגירה קטיגורית של יחידות בפני נשים. גם אם לתפיסת הצבא מרבית הנשים אינן יכולות להשתלב בתפקיד מסוים (משיקולים פיזיולוגיים), אין משמעות הדבר שאפשר לחסום את אפשרויות המיון לאותה היחידה לכלל הנשים, כל עוד לא הוכח כי מהותו ואופיו של התפקיד אינם מאפשרים קבלת נשים כלל. במילים אחרות, גם אם רק אישה אחת צפויה לעמוד בדרישות התפקיד, סגירת האפשרות בפניה מחייבת הסבר מצד מערכת הביטחון.

המלצות:

1. על הצבא לאמץ קריטריון מיון מקצועי העיוור למגדר.
2. ראוי לעגן בחקיקה את הכלל שלפיו אי אפשר לסגור קטיגורית תפקיד לשירות נשים, כל עוד לא סופק הסבר מניח את הדעת מדוע לא תוכל לשרת בו אפילו אישה אחת.
3. ראוי להורות לצבא לערוך עבודת מטה מסודרת לבחינת הקריטריונים המשמשים למיון ליחידות השונות ולוודא כי הם אכן משקפים את הנדרש לביצוע משימות היחידה.
4. ראוי לעגן בחקיקה את העיקרון של ייצוג נשים בכל פורום ביטחוני, על פי המלצת הוועדה המייעצת למלל (לפחות 33%).

ההמלצות במסמך זה מבוססות על המחקרים האלה

עידית שפרן גיטלמן, שילוב נשים בצה"ל בראי פקודת השירות המשותף, מחקר מדיניות 143, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2020.

עידית שפרן גיטלמן, "שילוב נשים ביחידות לוחמה בצה"ל", חוות דעת לצוות בראשות האלוף יואל סטריק.

עו"ד שלומית רביצקי טורפז היא מנהלת מרכז ג'ואן וארווין ג'ייקובס לחברה משותפת במכון הישראלי לדמוקרטיה. לשעבר מנהלת הארגונים "אלול" ו"עתים". תחומי המומחיות שלה הם מדעי היהדות, דת ומדינה, החברה האזרחית, מגדר והנחיית תהליכים קבוצתיים.

ד"ר תמי הופמן היא ראשת התוכנית "מדיניות חינוך לדמוקרטיה" במכון הישראלי לדמוקרטיה וחברת סגל במכללת סמינר הקיבוצים. תחומי המחקר שלה הם הכשרת מורים, חינוך אזרחי וחינוך לדמוקרטיה ויחסי הצבא עם מערכת החינוך.

ד"ר נסרין חדאד חאג'י-יחיא היא ראשת התוכנית "החברה הערבית בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה ושותפה בקרן פורטלנד. עוסקת בפיתוח כלכלי של האוכלוסייה הערבית בישראל ובשילובה במערכת ההשכלה הגבוהה ובשוק העבודה.

ד"ר מוחמד ח'לאילה הוא חוקר בתוכנית "החברה הערבית בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה ומרצה בבית הספר למדעי המדינה באוניברסיטת חיפה.

עו"ד עודד רון הוא חוקר בתוכנית "החברה הערבית בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה; תלמיד לתואר שלישי בפקולטה למשפטים של האוניברסיטה העברית בירושלים. עוסק בהיסטוריה של משטרת ישראל, ביחסי משטרה-חברה, במאבקם לשוויון של יוצאי אתיופיה בישראל ובמניע הגזעני במשפט הפלילי כנסיבה מחמירה.

ד"ר גלעד מלאך הוא ראש התוכנית "חרדים בישראל" במכון הישראלי לדמוקרטיה ומרצה במחלקה למדעי המדינה באוניברסיטת בראילן. הוא מומחה לתכנון מדיניות ציבורית לאוכלוסייה החרדית, בתעסוקה, בשירות הצבאי, בהשכלה הגבוהה ובמערכת החינוך.

פרופ' עמיחי כהן הוא עמית בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה וחבר סגל בפקולטה למשפטים בקריה האקדמית אונו. תחומי המחקר שלו הם משפט חוקתי ומשפט בינלאומי פומבי.

ד"ר עידית שפרן גיטלמן היא ראשת התוכנית צבא-חברה במרכז לביטחון לאומי, לדמוקרטיה שבמכון הישראלי לדמוקרטיה. תחומי המומחיות שלה הם יחסי צבא וחברה, פילוסופיה של המוסר, פילוסופיה פוליטית, מוסר וחוק במלחמה.

הדברים המובאים במסמך זה אינם משקפים בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה.